

Małgorzata Łapa
Uniwersytet Łódzki
Instytut Historii

Reglamentacja handlu zagranicznego w Polsce w latach trzydziestych XX wieku

Światowy kryzys ekonomiczny trwający od końca lat 20. XX w. spowodował, iż ważną rolę w polityce gospodarczej zaczęła odgrywać idea reglamentacji płatności międzynarodowych. Tendencje protekcjonistyczne, występujące w gospodarce od lat 70. XIX w., ugruntowane w okresie wojny światowej, utrzymywały się także po jej zakończeniu. Mimo deklarowanej chęci powrotu do przedwojennej polityki liberalizmu gospodarczego, choć pozornie w miarę postępu odbudowy gospodarczej poszczególnych państw i stabilizacji ich walut następował powrót do swobody wymiany międzynarodowej, nadal ingerowano w stosunki ekonomiczne¹. Wkrótce po wojnie z całą mocą ujawnił się konflikt interesów między krajami o największych gospodarkach, powodujący nierównomierny rozwój oraz nierównowagę wymiany między poszczególnymi krajami. Dysproporcje zanotowano między krajami kolonialnymi i zależnymi oraz surowcowymi (jak Polska) i rozwiniętymi, stanowiącymi centrum gospodarcze świata. Na owo rozwarstwienie wpływał też związek między eksportem kapitałów i towarów. Według ówczesnej teorii ekonomii eksport złota był przyczyną obniżki cen towarów w kraju kredytodawcy. Była to teza błędna. Zależność między przepływem kapitału i towarów polegała bowiem na nacisku stosowanym przez kraj kredytodawcy na kraj pozyskujący kapitał. Ten ostatni był często zmuszany do zakupu towarów w kraju kredytodawcy². Wobec Polski taktykę

¹ J. Skodlarski, R. Matera, *Gospodarka światowa. Geneza i rozwój*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005, s. 158–189; G.N. Halm, *International Monetary Cooperation*, University of North Carolina Press, Chapel Hill 1945.

² Z. Grodek, *Przemiany strukturalne i cywilizacyjne w gospodarce światowej w latach 1918–1939*, [w:] *Powszechna historia gospodarcza 1918–1991*, pod. red. W. Morawskiego, Wydawnictwo „Flokis”, Warszawa 1994, s. 39–40. Zbigniew Klimiuk działania te opisał następująco: „[...] w tym przypadku eksport następował nie na skutek obniżki cen spowodowanej eksportem złota, lecz niezależnie od tego, a nawet niejednokrotnie po cenach wyższych niż ceny równowagi. Wówczas eksport następował nawet przy podwyżce cen na skutek eksploatacji kraju zależnego przez kraj centrum. Tego rodzaju polityka nie przyczyniała się do poprawy sytuacji ekonomicznej kraju zależnego, lecz przeciwnie, przyczyniała się do większego zubożenia tego kraju, pogłębienia deficytu jego bilansu handlowego i wywołania innych objawów kryzysu gospodarczego”. Z. Klimiuk, *Stosunki handlowe Polski i Niemiec w okresie międzywojennym (1918–1939). Problemy handlu*

taką stosowała Francja. Nierównomierny rozwój i nierównowaga między poszczególnymi państwami powodowały, iż rozszerzały one ingerencję w międzynarodowe stosunki ekonomiczne. Wprowadzano wysokie stawki celne, zakazy importu i eksportu oraz subsydia. Działania takie stały się udziałem zarówno wielkich mocarstw – Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii i Francji, jak i krajów słabiej rozwiniętych – Włoch, Hiszpanii, czy wreszcie państw Europy środkowo-wschodniej, w tym Polski³. Należy dodać, że po pierwszej wojnie światowej, na zmianę polityki gospodarczej, zarówno wielkich mocarstw jak i „nowych” państw europejskich, wpłynęła inflacja – zjawisko wówczas dominujące w gospodarkach europejskich. Zaważyła ona także na polityce handlu zagranicznego. Wspólną cechą, którą można zaobserwować w owych „nowych” państwach, było przede wszystkim zmniejszenie roli cła w regulowaniu stosunków handlowych z zagranicą i wysunięcie na pierwszy plan, znanej już i praktykowanej, koncepcji reglamentacji handlu zagranicznego⁴.

System zakazów gospodarczych, stosowany po pierwszej wojnie światowej, stał się instrumentem uzupełniającym politykę celną. Cła uznano za zbyt sztywny i ogólny środek regulowania handlu zagranicznego. Uważano, że nie pozwalały na ilościowe regulowanie przywozu, dlatego w pewnych okresach większy nacisk kładziono na reglamentację importu, niż na wykorzystanie ceł. Źródłem takiego podejścia należy upatrywać w dominujących po zakończeniu wojny ideach polityczno-gospodarczych, sprowadzających się do zastąpienia dotychczasowego automatyzmu gospodarczego, ujętego przez państwo w bariery w postaci cła i traktatów, szczegółowym regulowaniem przez rząd stosunków ekonomicznych. W ten sposób środki oddziałujące na jakość obrotów zamieniono lub uzupełniono środkami działającymi na ich wielkość. Przykładem takiej ewolucji była Polska, wykorzystująca w pierwszych latach niepodległego bytu państwowego „[...] ulubiony środek polityki gospodarczej merkantylnizmu, zakazy przywozu i wywozu, połączone z wydawaniem zezwoleń na przywóz i wywóz”⁵.

Tendencja do podwyższania ceł wzmocniła się na świecie w 1930 r. w następstwie zjawisk kryzysowych, zwłaszcza po wejściu w życie nowej taryfy celnej w Stanach Zjednoczonych. Dalszemu wzmocnieniu uległa w roku

zagranicznego obu krajów na tle międzynarodowych stosunków gospodarczych, Wydawnictwo POLIHYMNIA, Lublin 2011, s. 57.

³ Szerzej zob.: T. Łychowski, *Zagadnienia obrotu międzynarodowego*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1957, s. 131–137; tegoż, *Współczesne przemiany w gospodarce światowej*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1968, s. 36–45; H. Korowicz, *Polityka handlowa*, Książnica Atlas, Lwów–Warszawa 1931, s. 142–175.

⁴ Nowe rozwiązania miano realizować za pośrednictwem, nieraz *ad hoc* powoływanych, centralnych organów biurokratycznych. W Republice Weimarskiej był nim *Reichskommissar für Ein-und Ausfuhrbewilligung*, a w Polsce – Główny Urząd Przywozu i Wywozu. Zob.: W. Krzywicki, *Dzieje polityki celnej*, Wydawnictwo Związku Polskich Organizacji Rolniczych, Warszawa 1925, s. 112; Z. Grodek, *dz. cyt.*, s. 40; W. Morawski, *Gospodarka w latach dwudziestych*, [w:] *Powszechna historia...*, s. 59–60.

⁵ S.F. Królikowski, *Zarys polskiej polityki handlowej ze szczególnym uwzględnieniem polityki celnej*, Instytut Społeczny, Warszawa 1938, s. 153.

następnym. Spowodowało to spadek światowej wymiany towarowej z 68,5 mld dolarów w 1929 r. (rekordowe obroty) do 55,4 mld dolarów w 1930 i około 40 mld dolarów w 1931 r.⁶ Zniżka obrotów nastąpiła mimo rosnącej podaży, a co za tym idzie spadku cen. W drugim półroczu 1931 r., obok podwyższania stawek celnych zaczęto stosować zakazy i reglamentację przywozu oraz reglamentację obrotu dewizowego.

W okresie wielkiego kryzysu gospodarczego reglamentacja międzynarodowej wymiany gospodarczej stanowiła środek równoważenia bilansu płatniczego. Dla osiągnięcia tego celu stosowano zakazy dokonywania płatności na rzecz zagranicy bez specjalnego zezwolenia władz administracyjnych oraz bieżącą kontrolę zaciągania zobowiązań. W tym czasie szereg państw wprowadziło system ograniczeń obrotu płatniczego z zagranicą – reglamentację dewizową lub reglamentację płatności międzynarodowych. Zastosowane środki uważano za rozwiązania przejściowe. Sądzono, że wraz z zażegnaniem kryzysu zostaną one zniesione⁷. Reglamentacja płatności międzynarodowych łączyła się z limitowaniem obrotu towarowego z zagranicą poprzez stosowanie zakazów importu i eksportu. Działalność organów reglamentujących obrót towarowy została skorelowana z poczynaniami władz dewizowych. Część decyzji zapadała w ścisłym porozumieniu tych instytucji – zazwyczaj zezwolenie na dokonanie transakcji oznaczało zgodę na dokonanie zapłaty, a zezwolenie dewizowe było równoznaczne z akceptacją dokonania obrotu towarowego. Te ogólne zasady i cele reglamentacji dewizowej zastosowano również w Polsce⁸ wraz z wprowadzeniem w życie, w kwietniu 1936 r., dekretu w sprawie obrotu pieniężnego z zagranicą oraz obrotu zagranicznymi i krajowymi środkami płatniczymi.

Ograniczenia przywozu były stałym elementem polityki handlowej II Rzeczypospolitej. Zasięg reglamentacji, a więc ilość pozycji towarowych nią objętych, ulegał kilkukrotnym zmianom. Towarzyszyło temu mniej lub bardziej rygorystyczne przestrzeganie obowiązujących zakazów, wyrażające się w sposobie wyznaczania kontyngentów, w ramach których wydawano pozwolenia wywozowe. O tym, jak elastyczna była reglamentacja, świadczy fakt, iż występowały okresy, w których miała ona znaczenie jedynie formalne. Była wówczas biernym narzędziem polityki handlowej, nie mającym wpływu zarówno na rozmiary, jak i na strukturę wewnętrzną przywozu. W latach 20. XX w. zmiany w polityce reglamentacyjnej następowały kilkakrotnie. W okresie tak zwanej

⁶ M.N., *Reglamentacja przywozu jako instrument polityki handlowej*, „Przegląd Gospodarczy” 1932, nr 5, s. 183.

⁷ Inne podejście realizowały Niemcy, wychodząc z założenia, że ograniczenia odpowiadały charakterowi gospodarki państwa i stanowiły instrument polityki wychodzenia z kryzysów. Takie rozumowanie stanowiło podstawę dla używania instrumentów reglamentacji w celu wymuszania na wierzycielach zrzeczenia się znacznej części swoich należności oraz dążenia do gospodarczego opanowania państw południowo-wschodniej Europy. Na temat reglamentacji płatności międzynarodowych szerzej zob.: Z. Klimiuk, *dz. cyt.*, s. 55–68. Tam dalsza literatura.

⁸ M. Drozdowski, *Przesłanki ewolucji polityki gospodarczej rządu polskiego lat 1936–1939*, „Kwartalnik Historyczny” 1961, nr 2, s. 352.

gospodarki wojennej, obowiązywania dekretów regulujących wymianę towarową z 1919 r. i ustawy o obrocie towarowym z zagranicą z 15 lipca 1920 r. panował w handlu zagranicznym chaos. Działania rządu w zakresie międzynarodowych stosunków gospodarczych pozostawały pod wpływem dwóch głównych czynników, „głodu towarowego” i stale deprecjonującego się pieniądza. Towarzyszył temu całkowity brak konsekwentnej polityki handlu zagranicznego. Reglamentacja przywozu była nie tyle instrumentem polityki handlowej, co polityki rynku wewnętrznego. I to polityki błędnie rozumianej, jak podkreślano już na początku lat 30. XX w.⁹ Za koniec tego okresu należy uważać rok 1924, kiedy wydano ustawę o uregulowaniu stosunków celnych. W tym czasie niemal zupełnie zlikwidowano zakazy przywozu i znacznie ograniczono restrykcje wywozowe. Wraz z wejściem w życie ustawy, zamiast sztywnych metod reglamentacyjnych, zagadnienia ochrony rodzimej wytwórczości i bilansu handlowego stały się przedmiotem polityki celnej. Okres względnej swobody wywozu nie trwał długo. Do polityki reglamentacyjnej powrócono już w połowie 1925 r., w związku z tzw. wojną celną z Niemcami. Szeroki zakres ograniczeń stosowano do lutego 1928 r. Następnie został on zliberalizowany. Polska ponownie zaniechała stosowania polityki sztywnego regulowania przywozu, utrzymując zakazy jedynie w stosunku do Niemiec¹⁰. Kryzys gospodarczy lat trzydziestych i stosowana powszechnie na świecie prohibicja przywozowa, spowodowały reakcję ze strony Polski w postaci kolejnego rozszerzenia reglamentacji.

W pierwszej fazie kryzysu działania rządu nakierowane były głównie na forsowanie eksportu. Z czasem, wraz z nasileniem tendencji kryzysowych, w warunkach rozszerzającego się międzynarodowego protekcjonizmu, spadku popytu na rynkach „otwartych” oraz spadku cen światowych, utrzymanie dodatniego salda bilansu handlowego stawało się coraz trudniejsze¹¹. W związku z tym, w 1931 r. rząd Aleksandra Prystora podjął działania mające ograniczyć import, co tłumaczono koniecznością reagowania na politykę niemiecką¹². Polska, niestosująca od 1928 r. utrudnień przywozowych, utrzymywała dodatnie saldo w handlu jedynie dzięki znacznemu spadkowi siły nabywczej,

⁹ M.N., *Reglamentacja przywozu...*, s. 181. Edward Rose oceniając politykę reglamentacyjną pierwszych lat niepodległości wyraźnie wskazał, że wprowadzenie kontroli wywozu było, z fiskalnego punktu widzenia, bezzasadne i „[...] nie opłacało się nawet wcale jej wprowadzać”. E. Rose, *Bilans gospodarczy trzech lat niepodległości*, Gebethner i Wolf, Warszawa 1922, s. 89.

¹⁰ Na marginesie trzeba dodać, że w związku z umową drzewną również Niemcy uzyskały stosunkowo duże kontyngenty przywozowe. Zob.: A. Ringman, *Polsko-niemieckie stosunki gospodarcze na tle wojny celnej*, nakład autora, Warszawa 1929, s. 62; W. Barański, *Kwestia drzewna w Polsce*, Ministerstwo Komunikacji, Warszawa 1928.

¹¹ L. Landau, *Wywóz z Polski w roku 1934*, „Prace Instytutu Badania Koniunktur Gospodarczych i Cen” 1935, z. 1, s. 13; M. Drybiński, *Międzynarodowe obroty towarowe w latach 1926–1931*, tamże, 1932, z. 2, s. 20; J. Wiśniewski, *Uwagi o przebiegu cen produktów rolnych w okresie 1927–1935*, tamże, 1935, z. 3–4, s. 85–89.

¹² W I 1932 r. Niemcy odrzuciły ratyfikację polsko-niemieckiego układu z 1930 r. ograniczającego m.in. cła bojowe. W odpowiedzi, w III 1932 r., Polska wprowadziła maksymalną taryfę celną.

wyrażającemu się w spadku przywozu porównywalnemu do 1932 r. Poza tym pod koniec 1931 r. zaczęto odnotowywać spadek wywozu, w tym znaczne trudności w wywozie produkcji hodowlanej do Austrii i Czechosłowacji. Deprecjacja funta sterlinga i wprowadzenie tzw. ceł Runcimana ograniczyły możliwości wywozowe na rynek brytyjski, a pośrednio także do krajów skandynawskich i ZSRR¹³. W Polsce rozszerzono reglamentację od 1 stycznia 1932 r. Było to reakcją i dostosowaniem się polskiej polityki handlowej do stosowanej wówczas powszechnie na świecie, polityki prohibicji przywozowych¹⁴. Na mocy rozporządzenia Rady Ministrów z 21 grudnia 1931 r., wprowadzono na rok, obok istniejącej od dnia 10 lutego 1928 r., nową listę zakazów przywozu¹⁵. Lista „kryzysowa” obejmowała artykuły reglamentowane, których import był możliwy tylko za zezwoleniem ministra przemysłu i handlu. Znalazło się na niej szereg ważniejszych artykułów będących przedmiotem polskiej wymiany handlowej, m.in.: zboża i ich przetwory, strączkowe, owoce, wyroby cukiernicze, alkohole, miód, piwo, ryby, kawior, kwasy tłuszczowe, skóry, obuwie, wyroby ciesielskie, bednarskie, kołodziejskie, wyroby garncarskie, szkło, wodorotlenek sodu, siarczek sodu, oleje roślinne, metale kolorowe i wyroby z nich, wyroby nożownicze, łopaty, narzędzia używane w przemyśle i rzemiośle, maszyny niewymienione oddzielnie, dźwigi, pompy, obrabiarki, przyrządy elektrotechniczne, aparaty radiowe, materiały instalacyjne, rowery, papier, przędzę, wełnę, tkaniny, bieliznę, odzież¹⁶.

Wydane przepisy miały charakter autonomiczny. Obowiązywały wszystkich partnerów handlowych Polski, co miało stanowić atut podczas przyszłych

¹³ T. Roth, *British protectionism and the international economy. Overseas commercial policy in the 1930s*, Cambridge University Press, Cambridge 1993, s. 132–133; H. James, *The End of Globalization. Lesson from the Great Depression*, Harvard University Press, Cambridge–London 2002, s. 124; L.S.B. Seaman, *Post-Victorian Britain 1902–1951*, Taylor & Francis e-Library, London–New York 2005, s. 178; *Nasz eksport do Anglii zagrożony*, „Głos Poranny”, 18 XI 1931, nr 316, s. 4; *Cła ochronne w Anglii*, „Tygodnik Handlowy” 1932, nr 11, s. 10. Walter Runciman w latach 1931–1937 pełnił funkcję przewodniczącego Zarządu Handlu w rządzie Ramsaya McDonalda i Stanleya Baldwina. W listopadzie i grudniu 1931 r. wprowadził wysokie cła przywozowe (50% *ad valorem*). Celem było obniżenie importu i poprawa bilansu handlowego Anglii.

¹⁴ W latach 1931–1932 reglamentację dewizową wprowadziło szereg państw, w tym: Brazylia, Hiszpania, Niemcy, Węgry, Chile, Kolumbia, Czechosłowacja, Grecja, Jugosławia, Austria, Argentyna, Bułgaria, Dania, Rumunia i Japonia. Zob.: P. Fouchet, *Les accords de clearing. Leurs origines, leurs répercussions*, A. Pedone, Paris 1936; M.N., *Reglamentacja...*, s. 182.

¹⁵ Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (DzU RP) 1931, nr 111, poz. 865. Zob. też: Archiwum Akt Nowych, Prezydium Rady Ministrów. Protokoły Rady Ministrów (AAN, PRM, Prot.), t. 60, k. 520–525; Z. Miduch, *Nowe zarządzenia reglamentacyjne i celne*, „Przegląd Gospodarczy” 1932, nr 1, s. 5–6; E.P. [E. Piotrowski], *Zakazy i ograniczenia przywozu i wywozu*, [w:] *Podręczna Encyklopedia Handlowa*, red. S. Waschko, t. 3, Poznańska Spółka Wydawnicza, Poznań 1931–1932, s. 1521–1522.

¹⁶ Por. załącznik do rozporządzenia Rady Ministrów z dn. 21 XII 1931 r. (DzU RP 1931, nr 111, poz. 865).

negocjacji gospodarczych¹⁷. Technika realizowania reglamentacji polegała na przyznawaniu kontyngentów autonomicznych krajom, które uprzednio udzieliły Polsce stosownych ustępstw. Wysokość kontyngentów ustalano na podstawie statystyk przywozu z poprzednich miesięcy. Ponadto istniała możliwość realizowania kontyngentów umownych, wyznaczanych dla poszczególnych państw w drodze negocjacji. W obawie przed napływem do Polski nowych towarów, spowodowanym likwidacją międzynarodowych umów kartelowych, doraźnie wprowadzano dodatkowe zakazy¹⁸.

W miarę postępowania kryzysu gospodarczego lista towarów objętych zakazem przywozu była rozszerzana. Już w lutym, a następnie w lipcu 1932 r., zabroniono importu artykułów nieujętych na poprzedniej liście. Zakazy te objęły m.in.: śledzie, skóry podeszwowe, przędzę bawełnianą, octan wapnia, kwas octowy¹⁹. Kolejną listę towarów reglamentowanych ogłoszono wiosną 1933 r. Znalazły się na niej m.in.: sery, pasze, żelatyna, oleje, skóry, nasiona roślin pastewnych i oleistych oraz traw, kamienie budowlane, marmury, cegły i płyty szamotowe, porcelana, węgiel drzewny, asfalt, produkty destylacji smoły, mydła, proszki do prania²⁰. W ten sposób reglamentacją objęto nie tylko wyroby gotowe, ale także surowce i półfabrykaty. Kontyngenty przywozowe dotyczyły także niektórych artykułów rolnych, na przykład: otręby, makuchy i nasiona²¹.

W październiku tego samego roku uporządkowano, dotychczas obowiązujące, przepisy przywozowe. Zmieniono wówczas taryfę celną. Zakazy miały charakter negocjacyjny. W zamian za ustępstwa kontrahentów w umowach handlowych przyznawano kontyngenty przywozowe. Wykorzystując fakt wejścia z życie przywozowej taryfy celnej, rząd ogłosił nową listę towarów objętych zakazami przywozu do polskiego obszaru celnego²². Z punktu widzenia charakteru restrykcji towary wymienione na liście z 1933 r. podzielono na trzy zasadnicze grupy. Dla grupy pierwszej nie określono terminu obowiązywania restrykcji przywozowych. Zakazy w grupie drugiej miały obowiązywać od 11 października 1933 do 30 kwietnia 1934 r. Do grupy trzeciej zaliczono towary pochodzące z Niemiec. Przypisanie towarów do grup: drugiej i trzeciej z czasem podlegało zmianom. W związku z podpisaniem protokołu o zakończeniu polsko-

¹⁷ S.F. Królikowski, *Zarządzenia reglamentacyjne i celne*, „Polska Gospodarcza” 1932, z. 1, s. 15–16; tegoż, *Zarys polskiej...*, s. 155.

¹⁸ Np. decyzje podjęte po rozpadzie kartelu azotowego i rur: AAN, PRM, Prot., t. 57, k. 377–379; tamże, t. 60, k. 123–124; tamże, t. 78, k. 428–430.

¹⁹ DzU RP 1932, nr 9, poz. 57; tamże, nr 65, poz. 607; tamże, poz. 608. Zob. też: AAN, PRM, Prot., t. 63, k. 498, 499.

²⁰ DzU RP 1933, nr 18, poz. 120; AAN, PRM, Prot., t. 66, k. 513; *Nowe zakazy przywozu*, „Przegląd Gospodarczy” 1933, nr 7, s. 274–276. Listę tę uzupełniono w VI 1933 r. (DzU RP 1933, nr 42, poz. 331).

²¹ J. Jankowiak, *Reglamentacja obrotów zagranicznych jako forma polityki interwencyjnej rządu polskiego w latach 1929–1939*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1974, z. 1, s. 198.

²² DzU RP 1933, nr 79, poz. 561; AAN, PRM, Prot., t. 67, k. 485.

niemieckiej wojny gospodarczej, od 15 marca 1934 r. anulowano zakaz przywozu towarów umieszczonych w grupie trzeciej²³.

Lata 1934 i 1935 przyniosły dalsze przedłużenie czasu obowiązywania dotychczasowych ograniczeń przywozowych oraz wprowadzenie kilku nowych zakazów. Objęto nimi m.in. przywóz węgla, koksu i brykietów²⁴. W październiku 1934 r. weszło w życie nowe prawo celne. Fakt wprowadzenia prawa celnego oraz znowelizowanego rozporządzenia Rady Ministrów w sprawie reglamentacji importu wykorzystano do podwyższenia ciał importowych wobec państw, z którymi Polska nie miała podpisanych umów handlowych²⁵. Ponadto w tym czasie rząd określił zasady udzielania zezwoleń importowych²⁶. Przyznanie pozwoleń na przywóz z państw, które utrudniały przekazywanie należności, uzależniono od ich uregulowania lub zabezpieczenia. W przypadkach wykraczających poza reglamentację, specjalnych zezwoleń mógł udzielać minister przemysłu i handlu. Podczas przyznawania kontyngentów importowych starano się nie ograniczać przywozu z krajów, które nie utrudniały polskiego eksportu, a więc z tych, z którymi podpisano stosowne umowy handlowe. Powszechnie przyjętą praktyką było też stosowanie zwolnień celnych, w przypadkach gdy importer zobowiązywał się do rozwijania produkcji krajowej pożądaną z punktu widzenia interesu gospodarczego Polski²⁷.

Równoległe do wzmożonej ochrony własnego rynku, w latach 30. XX w. doszło do znacznej aktywności w zakresie popierania eksportu. Wytworzyła się szczególna forma reglamentacji handlu, a mianowicie transakcje kompensacyjne. Polegały na wiązaniu wywozu określonych artykułów z przywozem, z zastosowaniem cła ulgowego, innych szczegółowo wymienionych towarów na podstawie zaświadczenia wywozu, dokonanego czy to przez samego importera, czy przez inną firmę. Należy podkreślić, że nie stosowano w tym przypadku rozrachunku, a jedynie mniej lub bardziej ciasne powiązanie importu z eksportem. W Polsce wprowadzono je od lutego 1932 r.²⁸ jako środek aktywizacji handlu zagranicznego i popierania portów polskiego obszaru celnego.

²³ P.H. Seraphim, *Die Handelspolitik Polens*, Volk und Reich, Berlin 1935, s. 47; DzU RP 1934, nr 21, poz. 162; AAN, PRM, Prot., t. 73, k. 159–161; K.J. Błahut, *Polsko-niemieckie stosunki gospodarcze w latach 1919–1939*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1975, s. 223 i n.

²⁴ AAN, PRM, Prot., t. 73, k. 402–404; tamże, t. 75, k. 261–281; DzU RP 1934, nr 96, poz. 871 (Rozporządzenie nie dotyczyło towarów objętych konwencją górnośląską z 1922 r., a także umowami o małym ruchu granicznym, podlegających przepisom o obrocie uszlachetniającym, warunkowym i separacyjnym, objętych zwolnieniami od ciał oraz ulgami celnymi); tamże, 1935, nr 79, poz. 491.

²⁵ Tamże, 1934, nr 96, poz. 871; *Nowe polskie prawo celne*, „Tygodnik Handlowy” 1934, nr 22, s. 20; T. Łychowski, *Taryfa celna i traktaty*, „Polska Gospodarcza” 1933, z. 35, s. 1055–1058.

²⁶ DzU RP 1934, nr 97, poz. 893.

²⁷ S.F. Królikowski, *Zarys polskiej...*, s. 140.

²⁸ W związku z obwieszczeniem ministra skarbu z 16 II 1932 r. o warunkach uzyskania pozwoleń na przywóz z opłatą cła ulgowego jabłek bananów, cytryn, kawy, herbaty i kakao. Zob.: „Monitor Polski” 1932, nr 40, poz. 44.

Zastosowany przez rząd system kompensacji spotkał się ze zdecydowaną krytyką środowisk gospodarczych, przede wszystkim izb przemysłowo-handlowych²⁹. Inny system transakcji kompensacyjnych funkcjonujących w połączeniu z rozrachunkiem z zagranicą, po raz pierwszy wprowadzono w Polsce w 1932 r. Rozszerzający się kryzys gospodarczy i wprowadzenie przez część państw reglamentacji dewizowej, zmusiło rząd polski do korekty metod wymiany z państwami obcymi. Na początku 1930 r., w związku z niemożnością wywiązania się kontrahentów z Bułgarii, Jugosławii i Węgier ze zobowiązań finansowych wobec Polski (tamtejsi importerzy nie mogli regulować należności w gotówce), zastosowano rozliczenia kompensacyjne, które sprowadzały się w zasadzie do wymiany towaru za towar. Początkowo, działania takie miały charakter ochronny, wkrótce jednak, mając na uwadze nie tylko ochronę rynku wewnętrznego, ale także dążność do zrównoważenia bilansu handlowego, stały się narzędziem do forsowania polskiego eksportu³⁰. System transakcji kompensacyjnych funkcjonujących w połączeniu z rozrachunkiem z zagranicą, wprowadzono w 1932 r. w obrotach z Bułgarią. Wówczas Ministerstwo Przemysłu i Handlu zdecydowało, iż na pewną większą partię winogron zostaną wydane pozwolenia przywozu, o ile zostanie przeprowadzony wywóz grupy określonych towarów, wartości równej winogronom³¹. Była to pierwsza próba przeprowadzenia transakcji rozrachunkowej – nieumownego prywatnego jednostronnego rozrachunku. W niedługim czasie te same rozwiązania zastosowano do importu owoców z Węgier i Jugosławii, a także wobec Grecji i Turcji. Miały zatem zastosowanie do krajów stosujących zakaz wywozu dewiz³². W ten

²⁹ Wskazywano, że wśród artykułów dopuszczonych do kompensacji znajdowały się towary o znacznie zróżnicowanym znaczeniu eksportowym. Obawiano się, a praktyka te obawy potwierdziła, że niewiele rodzajów wywożonych artykułów wyczerpie kwotę przeznaczoną na premie wywozowe, a pozostałe artykuły nie będą miały możliwości korzystania z tej formy pomocy (kwotę tę prelimitowano, biorąc pod uwagę spodziewane wpływy, na 3,2 mln zł). Ponadto system ten nie dawał gwarancji ani stałej wysokości obciążenia przywozu, ani stałej premii dla wywozu, co powodowało obawę o możliwość niezyskania przez importerów przewidzianych dla nich premii, a także sytuacji, w której importerzy nie zostaliby obciążeni w ustalonej wysokości. Poza tym zgłaszano obawy o możliwość doprowadzenia przez system do zmonopolizowania importu artykułów dopuszczonych do przywozu z cłem ulgowym, przez skoncentrowanie w jednym ręku zaświadczeń kompensacyjnego wywozu.

³⁰ S. Waschko, *Handel...*

³¹ Ministerstwo wydało na nią promesę na przywóz, o ile eksporterzy otrzymają pokrycie swej należności w złotych lub dewizach.

³² Z. Łopieński, *Zasady polskiego rozrachunku (clearing z zagranicą)*, Towarzystwo Pracy Społeczno-Gospodarczej, Warszawa 1938, s. 7. W państwach tych zakaz wywozu dewiz obowiązywał od: Węgry – 17 VIII 1931, Grecja – 28 IX 1931, Jugosławia – 7 X 1931, Bułgaria – 15 X 1931, Turcja – 8 IX 1932. Kraje te w roku 1932 zastryżły ograniczenia dewizowe. Był to okres silnego kryzysu bilansów płatniczych krajów dłużniczych, a jak wiadomo kraje naddunajskie, a zwłaszcza Bułgaria, Jugosławia i Węgry wyszły z okresu odbudowy powojennej mocno zadłużone. Do tego, w latach 1929–1930, doszło załamanie zbytu artykułów rolniczych, co ponownie nadwyrężyło aktywność ich bilansów handlowych.

sposób powstały pierwsze przepisy dotyczące tej formy obrotu towarowego. Instrukcja Ministerstwa Przemysłu i Handlu z 20 października 1932 r. określiła warunki obrotu kompensacyjnego z Bułgarią, Jugosławią i Węgrami. Wskazywała, iż sumy należne dostawcom polskich importerów z tych krajów, w ramach obrotu reglamentowanego poprzez pozwolenia przywozu, miały być zatrzymywane w Polsce w celu pokrycia należności eksporterów polskich do tych krajów³³. Mówiono tu zatem o obrocie kompensacyjnym, jednak jego istotą było zatrzymanie transferu. W tym okresie w Polsce unikano słowa clearing lub rozrachunek. Znamiennym jest również, że przepisów tych nie wydano w formie rozporządzenia czy ustawy, a jedynie jako instrukcję. Jediną jej podstawą były wówczas decyzje ministra przemysłu i handlu, wydawane na podstawie przepisów o zakazach przywozu, według których posiadał on uprawnienia do ustalania warunków na jakich należy wydawać zezwolenia na przywóz towarów zakazanych do importu. Należy przy tym podkreślić, że reglamentacja towarowa, na której opierano ten *sui genesis* rozrachunek, nie obejmowała całości importu z tych krajów, w tym surowców i wielu wyrobów gotowych³⁴.

Jednym z najważniejszych objawów charakteryzujących stosunki na światowych rynkach towarowych była dynamika cen. W okresie wielkiego kryzysu gospodarczego doszło do ich spadku. W latach 1929–1932, wynoszący około 50%, dotyczył przede wszystkim cen surowców i artykułów rolniczych. W roku 1933 na rynkach światowych ceny artykułów rolniczych obniżyły się o 64% w stosunku do 1928 r. W latach 1929–1933 ceny surowców spadły o 56%, a żywności o 48%. Znacznie wolniej obniżały się ceny towarów przemysłowych, które w tym czasie spadły o 37%³⁵.

Notowany w okresie kryzysu spadek cen, wynoszący w latach 1929–1932 około 50%, dotyczył przede wszystkim cen surowców i artykułów rolniczych i ugodził głównie w państwa dłużnicze. W efekcie spadku cen na rynkach światowych, kraje surowcowo-rolnicze, jak Polska, uzyskiwały w handlu z krajami uprzemysłowionymi znacznie mniejsze dochody. Zmniejszenie się dochodów z eksportu znacznie utrudniało obsługę zobowiązań zagranicznych, zmuszając te kraje do redukcji deficytu lub powiększenia aktywności swych bilansów handlowych w drodze ograniczenia importu przy pomocy jego reglamentacji lub przepisów dewizowych oraz poprzez zwiększenie eksportu. Posunięcia krajów

³³ Warunki obrotu kompensacyjnego miały opierać się na następującym postanowieniu: „Sumy należne dostawcom importerów polskich z powyższych krajów w ramach obrotu reglamentowanego na zasadzie pozwoleń przywozu są zatrzymywane w Polsce na pokrycie należności eksporterów polskich do tychże krajów”. A zatem mimo, iż instrukcja mówiła o obrocie kompensacyjnym, w rzeczywistości chodziło o zatrzymanie transferu dewiz. S. Waschko, *Handel...*

³⁴ Listy zakazów z tymi krajami obejmowały około 2/3 importu, pozostawiając wolny transfer dla reszty przywozu.

³⁵ J. Słodaczuk, J. Misala, *Historia handlu międzynarodowego*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2001, s. 143; K. Brunner (ed.), *Great Depression Revisited*, „Rochester Studies in Managerial Economics and Policy Issues”, Boston 1981, Vol. 2, s. 23.

dłużniczych pociągnęły za sobą odpowiedź państw wierzycielskich, które wprowadzały reglamentację przywozu, podwyższały taryfy celne i kontyngentowały import. Konsekwencją fali protekcjonizmu i autarkii było załamanie się wielu walut³⁶. Pod wpływem wielkiego kryzysu gospodarczego w Europie zaszły znaczące zmiany w polityce walutowej. W 1933 r. doszło do utworzenia Złotego Bloku, skupiającego Belgię, Francję, Holandię, Polskę, Szwajcarię i Włochy. Państwa te zadeklarowały utrzymanie niezmiennego systemu waluty złotej oraz obronę stałego parytetu swych walut w stosunku do złota, przy zachowaniu pełnej swobody obrotów płatniczych z zagranicą. Blok Złoty stanowił reakcję na politykę walutową państw, które wprowadziły ścisłą reglamentację walutową (Niemcy), czy odstąpiły od stałego parytetu swych walut (Anglia, Stany Zjednoczone)³⁷. Wielka Brytania odstąpiła od systemu waluty złotej we wrześniu 1931, natomiast Stany Zjednoczone – w marcu 1933 r.³⁸. W ich ślady poszły kolejne kraje, w tym należące do Złotego Bloku. Te ostatnie, za pomocą utrzymania systemu waluty złotej i obrony złotego parytetu, a zatem deflacji, spodziewały się zgromadzić odpowiednie rezerwy złota oraz osiągnąć równowagę w obrotach handlowych. Zamysł ten się nie ziścił. Jako efekt uzyskano zawyżenie kursu walut, co w dalszej konsekwencji przyniosło wzrost cen i spadek eksportu. W 1935 r. blok opuściły Belgia i Włochy, a następnie w 1936 r. – Francja, Holandia i Szwajcaria. Wszystkie dokonały dewaluacji swych walut. Do 1936 r. na świecie część państw wprowadziła reglamentację dewizową, część odeszła od zasad waluty złotej, a jedynie sześć państw europejskich, które nie dokonały w czasie kryzysu dewaluacji i utrzymały parytety walut na poziomie przedkryzysowym – wprowadziło kontrolę obrotów dewizowych³⁹. Uważano, że stosowanie ograniczeń dewizowych częściowo przeciwdziałało odpływowi kapitałów, chroniło zasoby złota i dewiz znajdujących się w bankach emisyjnych i pozwalało wpływać na handel zagraniczny. Ponadto, jak pisał wydawany przy poparciu Ministerstwa Przemysłu i Handlu tygodnik „Polska Gospodarcza”, były „mechanicznym środkiem równoważenia bilansu płatniczego kraju w chwilach, kiedy bilans ten z jakichś przyczyn ulega napię-

³⁶ *Handel międzynarodowy w 1932 r.*, „Wiadomości Banku Polskiego” 1933, nr 16, s. 160.

³⁷ Szerzej zob.: C. Leszczyńska, *Polska polityka pieniężna i walutowa w latach 1924–1936 w systemie Gold Exchange Standard*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2013, s. 276–283; W. Morawski, *Zarys powszechnej historii pieniądza i bankowości*, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2002, s. 158–159; *Porozumienie banków biletowych, tzw. „blok złoty”*, „Wiadomości Banku Polskiego” 1933, nr 14, s. 137–138.

³⁸ W styczniu 1934 r. wartość dolara stanowiła 59,6% poprzedniej wartości i na tym poziomie nastąpiła dewaluacja.

³⁹ Były to Albania, Bułgaria, Litwa, Niemcy, Polska i Węgry. Kontrolę obrotów dewizowych w r. 1931 wprowadziły Bułgaria, Niemcy i Węgry, w 1935 r. – Litwa, w 1936 r. – Polska, a dopiero w kwietniu 1939 r. – Albania. Zob.: C. Leszczyńska, *dz. cyt.*, s. 285; Z. Klimiuk, *dz. cyt.*, s. 58–59; Z. Landau, *Gospodarka w latach trzydziestych*, [w:] *Powszechna historia...*, s. 75–76.

ciu”⁴⁰. Rzeczpospolita pozostawała jedynym dłużniczym krajem europejskim prowadzącym politykę wolnego obrotu dewizowego⁴¹.

Tabl. 1
Wskaźnik cen hurtowych w wybranych krajach europejskich
(rok 1929=100)

Rok	Polska	Anglia	Austria	Belgia	Czecho- słowacja	Francja	Holandia	Niemcy	Węgry	Włochy
1928	103,8	106,2	100,0	99,1	106,1	102,9	102,5	102,0	–	104,8
1930	88,8	84,0	90,0	87,4	88,8	88,4	89,9	90,8	86,7	89,5
1931	77,5	70,2	83,9	73,6	80,6	80,0	76,5	80,8	82,4	78,1
1932	68,0	67,7	86,2	62,5	74,5	68,2	64,8	70,3	81,6	73,0
1933	61,4	68,2	83,1	58,9	72,2	63,6	63,1	68,0	71,1	66,5
1934	57,9	71,0	84,6	55,6	74,0	60,0	63,2	71,7	71,3	65,0
1935	55,1	74,1	84,4	61,1	77,2	54,0	61,7	74,2	77,5	71,5
1936	56,1	78,6	83,9	69,1	77,4	65,5	64,0	75,9	79,9	80,1
1937	61,7	89,3	87,0	80,4	82,0	92,7	76,4	77,2	86,4	93,4
1938	58,4	77,8	–	74,0	80,9	104,1	72,1	77,1	86,7	100,3

Uwaga: wskaźnik przeciętny roczny

Źródło: *Statistical Yearbook of the League of Nations 1938/1939*, League of Nations, Economic and Financial Section, Geneva 1939, s. 232–233, tabl. 121; tamże, *1937/1938*, Geneva 1938, s. 237, tabl. 123.

W latach kryzysu doszło do podziału świata gospodarczego na część wolnodewizową i reglamentacji. Kraje drugiej grupy prowadziły politykę daleko posuniętego interwencjonizmu i planowania gospodarczego, gdzie kursu miejscowej waluty broniono metodami administracyjnymi. W państwach tych ceny dostosowywano za pomocą obciążeń importowych i premii eksportowych. W konsekwencji tych działań doszło do spadku obrotów towarowych. Polska należała do państw, w których odnotowano najwyższy spadek obrotów. W okresie sześćdziesiątka spadły one z 5,9 mld zł w 1929 r. do 1,8 mld zł w 1935 r., czyli o 70%⁴². Udział Polski w obrotach handlu światowego wyniósł w 1932 r. –

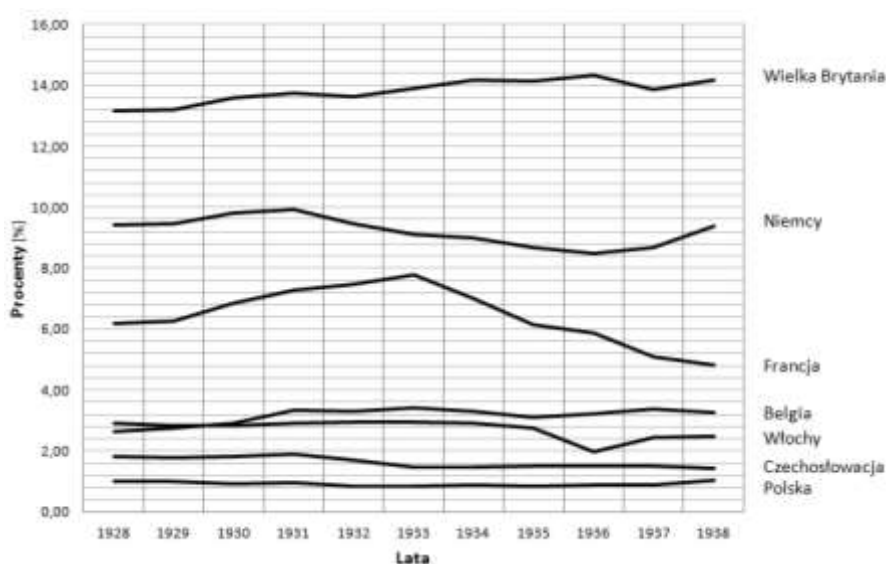
⁴⁰ A.W., *Reglamentacja dewizowa i handel zagraniczny*, „Polska Gospodarcza” 1936, z. 22, s. 611.

⁴¹ Sądzono, że prestiżowa, silna i wymienialna waluta oraz wywiązywanie się Polski z zobowiązań, zachęci inwestorów do lokowania tu wkładów. W rzeczywistości, jak się okazało, polityka ta doprowadziła jedynie do szybszego wycofywania się z polskiego rynku obcego kapitału. S.Ż., *Reglamentacja obrotu płatniczego z zagranicą*, „Polska Gospodarcza” 1936, z. 18, s. 486–487.

⁴² W kolejnych latach obroty handlu zagranicznego wyniosły: 1929 – 5,9 mld zł, 1930 – 4,7 mld zł, 1931 – 3,3 mld zł, 1932 – 1,9 mld zł, 1933 – 1,8 mld zł, 1934 – 1,8 mld zł, 1935 – 1,8 mld zł. *Mały Rocznik Statystyczny 1938*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1939, s. 154.

0,83%, w tym: w przywozie – 0,72%, a w wywozie – 0,95%; dalej odpowiednio: 1933 – 0,84%, 1934 – 0,87%, 1935 – 0,85%, 1936 – 0,88%, 1937 – 0,89%, 1938 – 1,02%. Dla porównania w latach 1929–1937 obroty Anglii oscylowały na poziomie 13,22–14,33%, Niemiec 9,49–9,93%, Francji 5,11–7,77%, Belgii 2,77–3,40%, Holandii 2,67–3,30%⁴³. Władze Rzeczypospolitej, mimo dramatycznie pogarszającej się sytuacji gospodarczej, pozostawały w Złotym Bloku i utrzymywały wymienialność złotego. Aż do połowy lat 30. liczyły na cofnięcie reglamentacji dewizowej w krajach, do których eksportowano polskie towary. Wprowadzenie w nich reglamentacji dewizowej uważano w Polsce za działania przejściowe, mające służyć sanacji walut⁴⁴.

Wyk. 1. Udział wybranych państw europejskich w obrotach handlu światowego w latach 1928–1938

Źródło: *Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich 1935*, Verlag für Sozialpolitik, Wirtschaft und Statistik G.m.b.H., Berlin 1935, s. 120*–121*, tabl. 4; tamże, *1939/40*, Berlin 1940, s. 159*, 161*, tabl. 4; tamże, *1932*, Berlin 1932, s. 99*, tabl. 161; tamże, *1930*, Berlin 1930, s. 89*, tabl. 120; tamże, *1927*, Berlin 1927, s. 106*–107*, tabl. 81; tamże, *1936*, Berlin 1936, s. 129*, 131*, tabl. 4.

⁴³ Polska notowała największy spadek obrotów podobnie jak Czechosłowacja oraz Łotwa, dalej były Grecja i Austria. Zob.: *Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich 1935*, Verlag für Sozialpolitik, Wirtschaft und Statistik G.m.b.H., Berlin 1935, s. 120*–121*, tabl. 4; tamże, *1939/40*, Berlin 1940, s. 159*, 161*, tabl. 4; tamże, *1932*, Berlin 1932, s. 99*, tabl. 161. Por.: *Mały Rocznik Statystyczny 1939*, s. 163–164; J. Świdrowski, *Obecne tendencje rozwojowe międzynarodowych stosunków monetarnych*, Droga, Warszawa 1938, s. 752–753 (pierwotnie artykuł opublikowany w: „Drogi Polski” 1938, nr 12, s. 746–755); B. Polkowski, *Światowy handel zagraniczny i udział w nim Polski*, Izba Przemysłowo Handlowa w Gdyni, Gdynia 1936, s. 7.

⁴⁴ Z. Łopieński, *Zasady polskiego...*, s. 7.

Debatę na temat kształtu polityki walutowej prowadzono w Polsce od 1932 r. Ścierały się w niej koncepcje zwolenników dewaluacji z poglądami zwolenników reglamentacji⁴⁵. Dyskusja rozwinęła się ponownie w końcu 1935 r. Grupa popierająca zmiany polityki walutowej była w mniejszości, natomiast rząd, ekonomiści i koła wielkoprzemysłowe opowiadali się za utrzymaniem dotychczasowego kursu. Tego samego zdania był ówczesny wicepremier i minister skarbu Eugeniusz Kwiatkowski⁴⁶. Wiosną 1936 r. stało się jasne, że poprawa koniunktury nie zahamowała odpływu złota i dewiz z Banku Polskiego, a ich łączny zapas spadł w maju do 152 mln zł. W tej sytuacji dotychczasowa polityka musiała ulec zmianie. Prezes Banku Polskiego, pułkownik Adam Koc był zwolennikiem zawieszenia wymienialności złotego na złoto i jego dewaluacji⁴⁷. Z proponowanym rozwiązaniem nie zgadzał się E. Kwiatkowski, który uważał, że należy poprzestać na wprowadzeniu reglamentacji dewizowej. Projekt takiego rozwiązania po raz pierwszy wysunął 23 października 1935 r. podczas narady zorganizowanej u prezydenta Ignacego Mościckiego. Propozycje te dyskutowano 9 listopada, podczas narady byłych pomajowych premierów⁴⁸. Przeciwno planowanej reglamentacji dewiz wypowiedzieli się Adam Koc i Kazimierz Świtalski. Ten ostatni zanotował: „Kościałkowski był zaniepokojony, że w ostatnich czasach znowu z Banku Polskiego ucieka złoto, przy czym pojawia się myśl, czy nie wprowadzić by reglamentacji dewiz. Byliśmy zgodni w zapatrywaniu, że reglamentacja dewiz nie da pożądanego rezultatu... Za reglamentacją dewiz jest oczywiście Wróblewski, przeciw – Koc”⁴⁹. Ostateczna decyzja zapadła 21 kwietnia 1936 r., podczas narady gospodarczej u prezydenta Ignacego Mościckiego. Prezydent uznał, że dewaluacja byłaby dla Polski nieszczęściem i opowiedział się za wprowadzeniem reglamentacji⁵⁰. Z konfliktu, do którego doszło między prezesem Banku Polskiego a ministrem skarbu, zwycięsko wyszedł ten drugi. Reglamentację obrotu pieniężnego z zagranicą

⁴⁵ Z. Landau, *Polityka pieniężna Polski w okresie wielkiego kryzysu gospodarczego (1930–1935)*, „Finanse”, 1976, nr 9, s. 59–62.

⁴⁶ Szerzej zob.: M. Drozdowski, *Polityka gospodarcza rządu polskiego 1936–1939*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1963, s. 39–46. Por.: C. Bobrowski, *Wspomnienia ze stulecia*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin 1985, s. 80, 104.

⁴⁷ J. Mierzwa, *Pułkownik Adam Koc. Biografia polityczna*, Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”, Kraków 2006, s. 145–146; S.Ż., *Reglamentacja obrotu płatniczego z zagranicą*, „Polska Gospodarcza” 1036, z. 18, s. 486.

⁴⁸ Rozmowa odbyła się w mieszkaniu premiera Mariana Zyndrama-Kościałkowskiego w Pałacu Namiestnikowskim, podczas tzw. zgromadzenia lokatorów, jak nazywano spotkania premierów piastujących to stanowisko po zamachu majowym.

⁴⁹ K. Świtalski, *Diariusz 1919–1935*, do druku przygotowali A. Garlicki i R. Świętek, Czytelnik, Warszawa 1992, s. 692.

⁵⁰ H. Gruber, *Wspomnienia i uwagi 1892–1942*, Gryf Publications, Londyn 1968, s. 339–340; M.M. Drozdowski, *Eugeniusz Kwiatkowski*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 2001, s. 100–102; K. Badziak, *Polityka gospodarcza i pieniężna polskich władz rządowych w latach 1936–1939. Próba oceny*, [w:] *Historia – Społeczeństwo – Gospodarka*, pod red. S. Pytłasa i J. Kity, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2006, s. 220–221.

wprowadzono 26 kwietnia jako tymczasowy środek zaradczy. W praktyce przetrwała do wybuchu drugiej wojny światowej. Tym samym w 1936 r. Polska wyszła ze Złotego Bloku⁵¹. Środowiska handlowe przyjęły wprowadzenie reglamentacji ze spokojem. Wyrażano nadzieję, że nie będzie ona instrumentem hamującym rozwój życia gospodarczego. Na łamach organu Centrali Związku Kupców pisano: „Chcemy wierzyć, że przymusowa gospodarka dewizowa, o charakterze doraźnym, nie przyczyni się przez niewłaściwe stosowanie ani do upadku warsztatów gospodarczych, ani do rozluźnienia naszych stosunków z krajami, odgrywającymi dużą rolę w układzie naszych stosunków międzynarodowych w skali międzynarodowej”⁵².

Dekret dotyczący obrotu pieniężnego, z 26 kwietnia⁵³, zawierał postanowienia w zakresie: ustalania kursów walut, sposobu dokonywania płatności międzynarodowych, sposobu dysponowania środkami mającymi służyć do dokonywania płatności oraz ustanowienia władz i organów reglamentacji dewizowej. Wprowadził kontrolę nad handlem zagranicznymi środkami płatniczymi i złotem oraz nad obrotem dewizowym z zagranicą. Prawo dokonywania transakcji dewizowych posiadał jedynie Bank Polski i banki dewizowe. Wprowadzono obowiązek zgłaszania wszelkich należności zagranicznych oraz ich odsprzedaży Bankowi Polskiemu lub innym uprawnionym instytucjom⁵⁴. Zakazano handlu złotem. Skup mogły prowadzić jedynie banki dewizowe mające obowiązek jego odsprzedaży Bankowi Polskiemu. Nadto zabroniono nabywania i wywozu polskich i obcych papierów wartościowych oraz obrotu zagranicznymi środkami płatniczymi⁵⁵. Zgodnie z dekretem naczelną władzę dewizową sprawował minister skarbu. Organem wykonującym przepisy dekretu, w zakresie ustalonym w przepisach wykonawczych, miała być Komisja Dewizowa, mająca wydawać zezwolenia na wywóz z Polski obcych środków płatniczych. Komisja pełniła funkcję kontrolera wpływów dewiz i ich głównego dystrybutora, orzekała i rozstrzygała sprawy dotyczące podziału dewiz itd. Wprowadzenie przepisów dotyczących reglamentacji obrotu pieniężnego oznaczało poddanie kontroli państwa całego handlu zagranicznego Rzeczypospolitej⁵⁶.

Rząd polski ogłaszając reglamentację, nie zdecydował się na przeprowadzenie dewaluacji złotego. *Post factum* krytykowano tę decyzję, wskazując

⁵¹ Szerzej na temat udziału Polski w Złotym Bloku zob.: Z. Knakiewicz, *Deflacja polska 1930–1935*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1967.

⁵² Zob.: *W obliczu zarządzeń dewizowych*, „Przegląd Handlowy” 1936, nr 6/7, s. 5.

⁵³ DzU RP 1936, nr 32, poz. 249. Rozporządzenie wykonawcze zob.: tamże, poz. 250.

⁵⁴ Listy uprawnionych do skupu walut instytucji ogłaszano w „Monitorze Polskim” (zob.: „Monitor Polski” 1936, nr 98, poz. 181; tamże, nr 102, poz. 187; tamże, nr 113, poz. 201). Szerzej zob.: B. Fischer, *Reglamentacja zagranicznych obrotów płatniczych i towarowych*, Księgarnia Lwowska, Lwów 1936.

⁵⁵ Dopuszczono jedynie wywóz w wysokości 500 zł na jeden paszport. J. Dziewanowski, *Ograniczenia dewizowe w Polsce*, „Przegląd Gospodarczy” 1936, nr 9, s. 284–285.

⁵⁶ L. Gustowski, *Rozważania na marginesie dekretu dewizowego*, „Kupiec – Świat Kupiecki” 1936, nr 21, s. 250–251.

przede wszystkim na fakt, iż deflacja pogłębiała depresję koniunkturalną⁵⁷. Badania przeprowadzone przez Cecylię Leszczyńską pozwoliły stwierdzić, że w większości krajów, gdzie dewaluację przeprowadzono, wystąpił wzrost w wozu towarów za granicę. W krajach, które trwały przy walucie złotej najdłużej i najsilniej wystąpił spadek lub stagnacja eksportu. Natomiast w krajach, które zmieniły politykę walutową najwcześniej, zazwyczaj dochodziło do ożywienia handlu i poprawy koniunktury⁵⁸.

Dnia 5 maja 1936 r., Rada Ministrów wydała rozporządzenie w sprawie zakazu przywozu towarów⁵⁹. Będąc konsekwencją dekretu z 26 kwietnia, rozciągnęło ono reglamentację towarową na niemal cały przywóz objęty taryfą celną. Wyjątek stanowiły nieliczne towary sprowadzane: z ulgami celnymi, w obrocie uszlachetniającym, w małym ruchu granicznym oraz opakowania wolne od cła. Trzy dni później, na podstawie tegoż, minister przemysłu i handlu wydał rozporządzenie o warunkach udzielania pozwoleń na przywóz towarów objętych zakazami⁶⁰. Stanowiło ono nowelizację przepisów z 29 października 1934 r. Ustalało, iż wydanie pozwolenia na przywóz z krajów, które ograniczały lub utrudniały przekazywanie należności pieniężnych do polskiego obszaru celnego, mogło być uzależnione od uiszczenia lub zabezpieczenia tych należności. Postanowienie to stanowiło podstawę do stosowania przez Polskę jednostronnie, bez porozumienia z krajem-kontrahentem, clearingu⁶¹. Wyznaczało podstawę do clearingu opartego na uzależnieniu jednej płatności za towar importowany do Polski od zapłacenia jakiemuś polskiemu wierzycielowi jego należności z danego kraju. Zatem rozporządzenie dawało podstawy do wprowadzenia systemów clearingowych w oparciu o zakazy przywozu, czyli reglamentację towarową. W drugiej połowie lat 30. XX w., w oparciu o rozporządzenie z 8 maja 1936 r., odbywał się obrót z Hiszpanią oraz reglamentowano przywóz z Argentyny⁶².

Wśród szeregu przepisów regulujących obrót dewizowy i towarowy Polski z zagranicą ważne miejsce zajmował dekret prezydenta Rzeczypospolitej,

⁵⁷ Z. Karpiński, *Bank Polski 1924–1939. Przyczynek do historii gospodarczej okresu międzywojennego*, Polskie Wydawnictwa Gospodarcze, Warszawa 1958, s. 109. Zdecydowanie krytyczną ocenę polityki walutowej przeprowadzili też J. Zdziechowski. *Mit złotej waluty*, Instytut Wydawniczy „Biblioteka Polska”, Warszawa 1937, s. 98 i K. Studentowicz, *Konsekwencje upadku bloku złotego*, [w:] *Dewaluacja a kryzys gospodarczy*, Skład Główny w Księgarni F. Hoesicka, Warszawa 1937, s. 11.

⁵⁸ C. Leszczyńska, *dz. cyt.*, s. 296–297.

⁵⁹ DzU RP 1936, nr 36, poz. 280. Zob. też: T.Ł. [T. Łychowski], *Rozszerzenie reglamentacji towarowej*, „Polska Gospodarcza” 1936, z. 19, s. 519–521.

⁶⁰ DzU RP 1936, nr 36, poz. 281; P.R., *Reglamentacja przywozu*, „Polska Gospodarcza” 1936, z. 20, s. 563.

⁶¹ Z brzmienia tego przepisu wynikało, że o ile jakiś kraj wprowadził formalny przydział dewiz dla eksportu, to przywóz z tego kraju mógł być reglamentowany przy pomocy clearingu.

⁶² E. Wiśniewski, *Układ handlowy polsko-hiszpański*, „Rolnictwo” 1935, t. 1, nr 1, s. 83–84; Dr W. Rosiński, *Traktaty handlowe z Argentyzną i Urugwajem*, „Polska Gospodarcza” 1939, z. 5, s. 198.

wydany 7 maja 1936 r. oraz rozporządzenie wykonawcze z dnia następnego⁶³ – regulujące zasady kontroli obrotu towarowego z zagranicą. Dekretem ściśle powiązano obrót towarowy z zagranicą z obrotem dewizowym. Ustanowiono Komisję Obrotu Towarowego, uprawnioną do kontrolowania obrotu towarowego z zagranicą oraz wydawania zaświadczeń na ten obrót. W skład Komisji weszli przedstawiciele trzech ministerstw gospodarczych: przemysłu i handlu, skarbu oraz rolnictwa⁶⁴. Można zatem uznać, że była ona organem ministerstw gospodarczych powołanym do koordynacji kontroli obrotu towarowego. Zapisy omawianego rozporządzenia były wzorowane na rozwiązaniach dotyczących kontroli dewizowej eksportu, praktykowanych przez kraje reglamentacji dewizowej. Wiązało ono kontrolę dewizową eksportu z kontrolą celną oraz skarbową na granicy z Wolnym Miastem Gdańskiem. W ten sposób, w oparciu o zakaz odprawy celnej bez odpowiednich dokumentów, dotyczących kontroli dewizowej⁶⁵, urealniono nadzór nad obrotami z zagranicą. Te same przepisy upoważniały ministra przemysłu i handlu do wydawania zezwoleń na przywóz towarów zabronionych oraz ustalania warunków na jakich zezwolenia te miały być wydawane. Następnie, 15 maja, minister przemysłu i handlu wydał zarządzenie w sprawie wydawania zgłoszeń wywozowych oraz wydawania zaświadczeń walutowych⁶⁶, określające formę kontroli dewizowej eksportu i wykaz instytucji uprawnionych do doręczania zaświadczeń walutowych Komisji Obrotu Towarowego. Najszerszy zakres uprawnień posiadał Polski Instytut Rozrachunkowy⁶⁷. Od tej daty, prace ustawodawcze dotyczące obrotu towarowego w warunkach reglamentacji dewizowej, należy uznać za zakończone.

W 1936 r. rozszerzono uprawnienia Centralnej Komisji Przywozowej. Rok później jej funkcje przejął Komitet Przywozowy Rady Handlu Zagranicznego. Prowadził on rozdział kontyngentów na przywóz towarów do polskiego obszaru celnego. Ilość reglamentowanych pozycji przywozu, pokrywała się

⁶³ DzU RP 1936, nr 36, poz. 279; tamże, nr 37, poz. 285. Zbiór tekstów aktów prawnych i komentarzy dotyczących reglamentacji zob.: J. Vogelfanger, I. Blei, *Reglamentacja dewizowa i towarowa. Komentarz. Teksty ustaw, dekretów, rozporządzeń wykonawczych, instrukcji, obwieszczeń, okólników, przepisów wykonawczych, przepisów związkowych wraz z dokładnymi wyjaśnieniami i wyczerpującymi wskazówkami praktycznymi*, Księgarnia Lwowska, Lwów 1937.

⁶⁴ P.M. Pilarczyk, *Polityka gospodarcza jako czynnik kształtowania rozwiązań prawnych. Wpływ na regulacje celne w polskiej skarbowości od XVIII do XX wieku*, „*Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego*” 2013, t. XVI, s. 83. Komisji Obrotu Towarowego przewodniczyła osoba wskazana przez ministra przemysłu i handlu. Ponadto weszli do niej dwaj członkowie mianowani przez ministrów skarbu i rolnictwa.

⁶⁵ Dokumentem tym było zaświadczenie walutowe, doręczone przez instytucje, do których przed wywiezieniem towaru winien zgłosić się eksporter z podaniem identyfikacji swej firmy, transportu, warunków płatności i formy pokrycia.

⁶⁶ „*Monitor Polski*” 1936, nr 116, poz. 209; „*Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu*” 1936, nr 13, poz. 425.

⁶⁷ W 1936 r. listę tych instytucji opublikowała „*Polska Gospodarcza*”. Zob.: *Obowiązki eksporterów polskich, wywożących towary zagranicę i do W.M. Gdańska*, „*Polska Gospodarcza*” 1936, z. 21, s. 595–596; *Kontrola obrotu towarowego z zagranicą*, tamże, z. 20, s. 562–563.

niemal z całą nomenklaturą przywozu. W 1936 r. kontyngentami objęto 90% całego importu⁶⁸. Powstała więc konieczność utworzenia regionalnych komitetów przywozu. Ich zadanie polegało na rozdziale pozwoleń importowych na terenie działania danej izby przemysłowo-handlowej i w zakresie określonym przez Ministerstwo Przemysłu i Handlu. W Gdańsku pozwolenia w ramach przydzielonych kontyngentów rozdzielała Izba Handlu Zagranicznego, a wydawał je Delegat Ministerstwa Przemysłu i Handlu przy Generalnym Komisarzu RP w Gdańsku⁶⁹. Ponadto, dekretem z 3 listopada 1936 r., powołano do życia Polski Instytut Rozrachunkowy⁷⁰, którego zadaniem było wykonywanie czynności związanych z umowami rozrachunkowymi, wydawanie zaświadczeń rozrachunkowych oraz zaświadczeń walutowych Komisji Obrotu Towarowego.

W praktyce przepisy wydane w kwietniu i maju 1936 r. całkowicie uzależniały przywóz towarów do Polski od administracji państwowej. Rząd polski i jego agendy uzyskały narzędzie oddziaływania na strukturę, rozmiary, a także organizację produkcji oraz handlu. Od kwietnia 1936 r. głównym instrumentem polityki handlowej stała się kontrola wywozu i przywozu oraz system kontyngentów państwowych. Rząd był przekonany, że ograniczenia dewizowe i kontrola obrotu towarowego z zagranicą stanowiły odpowiednie narzędzie nacisku wobec kontrahentów handlowych. Umożliwiały one bowiem posługiwanie się szeregiem narzędzi z dziedziny clearingu czy kompensacji poszczególnych obrotów, a nawet, w skrajnych przypadkach, konkretnych transakcji importowo-eksportowych⁷¹. Żywiono nadzieję, że konsekwencją działań rządu będzie stopniowy wzrost importu z krajów, w których zamrożono wypłatę polskich należności: Niemiec, Rumunii i Hiszpanii⁷². Przykład Niemiec pokazuje, że tak się stało. Wartość przywozu towarów z tego kraju w 1936 r. wyniosła 142,9 mln zł, w roku następnym zaś wzrosła do 182,2 mln zł, a w 1938 r. do Polski przywieziono z Niemiec towary na łączną kwotę 299,4 mln zł⁷³. Należy

⁶⁸ M. Drozdowski, *Polityka...*, s. 176–177.

⁶⁹ Komitety regionalne składały się z siedmiu osób. Prezesem Komitetu był dyrektor izby przemysłowo-handlowej, członkami: przedstawiciele przemysłu (2), handlu (2), rzemiosła (1) i rolnictwa (1). Pozwolenia przywozu wydawał, w imieniu komitetu, dyrektor izby przemysłowo-handlowej. Dla przykładu Warszawski Regionalny Komitet Przywozowy utworzono z początkiem 1937 r. Na jego czele stanął dyrektor Izby Przemysłowo-Handlowej w Warszawie Józef Jakubowski. Zob.: *Powołanie do życia Warszawskiego Regionalnego Komitetu Przywozowego*, „Przegląd Handlowy” 1937, nr 2, s. 14.

⁷⁰ DzU RP 1936, nr 84, poz. 582. Szerzej zob.: AAN, Polski Instytut Rozrachunkowy, t. 237–244; tamże, Komitet Ekonomiczny Ministrów, t. 1115, k. 5–8; Polski Instytut Rozrachunkowy, „Czasopismo Skarbowe” 1937, nr 1, s. 7–8; I. Blei, *Problemy reglamentacji towarowej i pieniężnej*, „Gazeta Bankowa” 1936, nr 23–24, s. 395–399.

⁷¹ A.W., *Reglamentacja dewizowa i handel zagraniczny*, „Polska Gospodarcza” 1936, z. 22, s. 611.

⁷² R. Battaglia, *Polska polityka traktatowa wobec reglamentacji dewiz i ogólnego zakazu przywozu*, „Przegląd Gospodarczy” 1936, nr 10, s. 324.

⁷³ Dla roku 1938 podano wartość przywozu łącznie z Austrią. Zob. *Rocznik Handlu Zagranicznego Rzeczypospolitej Polskiej i Wolnego Miasta Gdańska 1936*, cz. 1, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1937, s. 10–11; tamże, 1937, cz. 1, Warszawa 1938, s. 12–13; tamże, 1938, cz. 1, s. 12.

jednak podkreślić, że 39% wzrost w 1938 r., był w znacznej mierze wynikiem przyłączenia Austrii do III Rzeszy, z którą Polska posiadała dość rozwinięty handel (w 1936 r. import z Austrii wyniósł 44,9 mln zł). Ponadto, w obliczu spadku obrotów z krajami pozaeuropejskimi, rząd Polski zdecydował się na zwiększenie wymiany towarowej z Niemcami. W 1937 oraz w 1938 r., nastąpił silny wzrost importu do Polski maszyn, aparatów oraz środków transportu⁷⁴. Zwiększyła się także wartość importu z Rumunii⁷⁵, natomiast w relacjach handlowych z Hiszpanią nastąpił regres. Import towarów hiszpańskich w latach 1936–1938 spadał. W 1936 r. wyniósł – 8,8 mln zł, w 1937 – 4,8 mln zł, natomiast w 1938 – 1,2 mln zł⁷⁶. Władze państwowe liczyły na to, że reglamentacja będzie stanowiła narzędzie w rokowaniach traktatowych – będzie pozwalała bronić pozycji polskiego bilansu płatniczego, szczególnie wobec państw wierzycielskich. Ponadto oczekiwano na umocnienie obrotów kompensacyjnych z państwami zamorskimi⁷⁷.

Wprowadzenie reglamentacji obrotu dewizowego i towarowego oraz porządkowanie rozliczeń transakcji z zagranicą decyzjom Komisji Dewizowej, miało także służyć stabilizacji parytetu złotego na dotychczasowym poziomie⁷⁸. Komisja zapewniała przydział dewiz na import towarów wynikających ze zobowiązań traktatowych państwa. Ustalano kontyngenty przywozowe, kierując się potrzebami rynku krajowego i przemysłu. W latach 1936–1937, wobec wzrostu cen światowych, Ministerstwo Przemysłu i Handlu uznało za najważniejszy problem do rozwiązania, obok reglamentacji dewizowej, stabilizację systemu cen przemysłowych. Polityka zrównoważenia cen krajowych i światowych napotykała na trudności w postaci wzrostu cen artykułów importowanych, szybkiego wzrostu cen artykułów, na które zapotrzebowanie w kraju przewyższało przydział dewiz na import, a także ożywienia gospodarczego, które wpływało na wzrost cen. W 1936 r. rozpiętość cen na rynku polskim i światowym wynosiła 10% i stopniowo rosła. Jednak od drugiej połowy roku następnego, tendencja ta zaczęła się odwracać. System cen światowych zaczął zniżkować,

⁷⁴ Tamże. Por.: Z. Klimiuk, *dz. cyt.*, s. 253; K.J. Błahut, *dz. cyt.*, s. 331–332.

⁷⁵ Wartości importu z Rumunii w latach 1936–1938 kształtowały się następująco: 1936 – 4,9 mln zł, 1937 – 8,6 mln zł, 1938 – 10,7 mln zł.

⁷⁶ *Rocznik Handlu Zagranicznego Rzeczypospolitej Polskiej i Wolnego Miasta Gdańska 1936*, cz. 1, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1937, s. 10–11; tamże, 1937, cz. 1, Warszawa 1938, s. 12–13; tamże, 1938, cz. 1, Warszawa 1938, s. 12.

⁷⁷ R. Battaglia, *dz. cyt.*, s. 324.

⁷⁸ W X 1927 r. złoty polski został ustabilizowany na poziomie 8,91 za 1 dolara. Polityka deflacyjna prowadzona przez rząd spowodowała, że w 1938 r. wartość złotego do dolara znacznie wzrosła i osiągnęła poziom 1 dolar = 5,30 zł. Por.: W. Morawski, *Od marki do złotego. Historia finansów Drugiej Rzeczypospolitej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 186. Na temat celów polskiej polityki dewizowej zob.: *Na widowni. Najgłębsza wymowa dekretu dewizowego*, „Polityka Gospodarcza” 1938, nr 76, s. 1; Prof. E. Lipiński, *O ograniczeniach dewizowych*, „Depesza” 1936, nr 22, s. 6; K. Badziak, M. Łapa, *Wstęp*, [w:] W. Staniewicz, *Deflacja polska w latach 1929–1936*, tamże, Łódź 2003, s. 31–32.

co w konsekwencji spowodowało spadek konkurencyjności towarów polskich na rynkach zagranicznych⁷⁹.

Tabl. 2

**Dynamika cen w Polsce i na rynku światowym w latach 1934–1938
(rok 1928=100)**

Rok	Ceny światowe			Ceny w Polsce						
	Ogółem	Rolne	Przemysłowe	Hurtowe				Detaliczne		
				Ogółem	Żywność	Kolonialne	Surowce	Żywność	Kolonialne	Monopolowe i skartelizowane
1934	38	35	49	50	45	68	57	47	75	91
1935	38	35	49	48	43	79	55	47	74	85
1936	42	39	51	50	45	74	56	45	76	76
1937	50	45	68	57	53	73	61	50	79	76
1938	.	.	.	53	49	72	57	50	79	76

Źródło: *Mały Rocznik Statystyczny 1939*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1939, s. 2, 245, 246.

Bierność bilansu handlowego skłoniła rząd do podjęcia kolejnych kroków w zakresie polityki kontyngentowania obrotów. Stopniowo ograniczano przywóz do artykułów niezbędnych.

Po 1936 r., w warunkach reglamentacji dewizowej, obrót towarowy Rzeczypospolitej z zagranicą odbywał się według następujących zasad. Po pierwsze obrót z państwami europejskimi – clearingowymi – odbywał się beztransferowo, na ogólnych zasadach układów rozrachunkowych wprowadzających clearing towarowy lub kapitałowy (obejmujący także inne pozycje bilansu płatniczego)⁸⁰. Reguły te obowiązywały w obrotach towarowych z Niemcami, Rumunią, Węgrami, Jugosławią, Bułgarią, Włochami, Austrią i Szwajcarią. Po drugie obrót z państwami europejskimi – nieclearingowymi, z którymi Polska notowała czynny bilans handlowy – przywóz odbywał się w ramach kontyngentów umownych, za pozwoleniami ministra przemysłu i handlu, a transfer dewiz za pozwoleniami Komisji Dewizowej. Wobec tych państw (Anglia, Belgia,

⁷⁹ *Odpowiedzialność za ujemny bilans handlowy*, „Polityka Gospodarcza” 1938, nr 65/66, s. 1–2; K.S. [K. Studentowicz], *Nadmiar cnoty gospodarczej*, „Bank” 1936, nr 10, s. 187; tegoż, *Dewaluacja a kryzys gospodarczy*, Skład Główny w Księgarni F. Hoesicka, Warszawa 1937, s. 36–38.

⁸⁰ W tym przypadku, przy imporcie – oprócz pozwoleń przywozowych wymagano przywozowych zaświadczeń rozrachunkowych, wystawionych przez Polski Instytut Rozrachunkowy; przy eksporcie – zamiast zaświadczeń walutowych konieczne było przedstawienie wywozowych zaświadczeń rozrachunkowych.

Holandia, państwa północne i bałtyckie) stosowano dość liberalne zasady udzielania pozwoleń. Natomiast w obrotach z państwami europejskimi – nieclearingowymi, z którymi Polska notowała bierny bilans handlowy – przywóz odbywał się na podobnych zasadach, z tą różnicą, że pozwolenia Komisji Dewizowej wydawano według zasad umownych. Przykładem mogą być układy płatnicze z Francją z 18 lipca 1936 r. oraz z 22 maja 1937 r.⁸¹. W tym przypadku układ płatniczy różnił się od układu rozrachunkowego (*Verrechnungssabkommen*) tym, że pozwalał na transfer dewiz pod warunkiem utrzymania eksportu na pewnym, korzystnym stosunku do importu, natomiast układ rozrachunkowy zawiesział transfer i wprowadzał clearing towarowy. I na koniec zasady, według których odbywał się obrót z państwami pozaeuropejskimi. W tym przypadku obowiązywała zasada przydziału dewiz w celu transferowania zapłaty (państwa, z którymi Polska notowała czynny bilans handlowy), bądź zasada transakcji wiązanych, bądź też zasady mieszane (część towarów w kompensacie, część poza nią⁸²), wreszcie bez transferu – zasady rozrachunku, do którego w przypadku dodatkowo salda obrotów towarowych włączano inne pozycje bilansu płatniczego⁸³.

Opisany system reglamentacji handlu zagranicznego utrzymał się do wybuchu drugiej wojny światowej. Wprowadzano w nim jedynie drobne modyfikacje. Dyktowały je bieżące potrzeby gospodarcze. Na przykład w 1937 r. okazało się, że wśród towarów przewidzianych do importu znajdowała się tak duża ilość kawy i herbaty, że zagrażało to polskim możliwościom płatniczym oraz spadkiem cen. Wobec tego w lipcu wstrzymano wydawanie zezwoleń na transakcje wiązane. Następnie system kompensacji uległ likwidacji⁸⁴.

⁸¹ DzU RP 1937, nr 50, poz. 386. Układ ten przewidywał regulowanie francuskiego eksportu do Polski w wysokości 80% sum pochodzących ze sprzedaży towarów polskich we Francji; kontrolę statystyczną mającą wpływać na utrzymanie równowagi obrotów towarowych w przewidzianych proporcjach. Zgodnie z warunkami układu, kontyngenty przywozowe miały odpowiadać polskim możliwościom płatniczym, opartym na dopływie dewiz towarowych z polskiego eksportu do Francji. Wydanie pozwolenia przywozowego oznaczało zobowiązanie rządu polskiego do przydzielenia dewiz na uiszczenie zapłaty.

⁸² Takie rozwiązanie dotyczyło obrotów towarowych ze Stanami Zjednoczonymi. W tym przypadku nie wydawano pozwoleń przywozu na suszone śliwki, jabłka, pomarańcze, jeżeli eksporter nie przedstawił dowodów wywozu do USA. Natomiast w przypadku surowców nie żądano kompensaty.

⁸³ Na przykład zgodnie z porozumieniem dotyczącym ludności polskiej w Palestynie z 1 V 1937 r. – należność za towary importowane z Palestyny wpłacano na konto w Polskim Instytucie Rozrachunkowym w polskiej walucie. Ponieważ w przypadku czynnego bilansu handlowego kwoty te nie wystarczały do pokrycia nadwyżki eksportu nad importem, przyjmowano wpłaty od osób emigrujących do Palestyny. Z kolei sumy należne Polsce za eksportowane do Palestyny towary były przez importerów wpłacane na konto w Palestynie, z którego korzystali eksporterzy towarów palestyńskich do Polski i emigranci żydowscy przybywający tam z Polski, w ramach ekwiwalentu sum wpłaconych w Polsce.

⁸⁴ S.R., *Transakcje wiązane*, „Polska Gospodarcza” 1937, z. 31, s. 1023–1026; *Wstrzymanie wydawania promes na transakcje wiązane*, tamże, z. 30, s. 1008; *Przyczyny zawieszenia transakcji wiązanych*, „Życie Gospodarcze” 1937, nr 16, s. 155; *Zakaz zawierania transakcji wiązanych*, tamże, nr 15, s. 145; G.M., *Zły system*, „Gospodarka Narodowa” 1938,

Powstaje pytanie, jaki wpływ na polską gospodarkę miało zaostrenie polityki reglamentacyjnej dokonane w 1936 r. Według obliczeń Tadeusza Łychowskiego w 1935 r. około 80% importu do Polski podlegało którejś z form reglamentacji. Z jego obliczeń wynikało, że w tym czasie na ogólną wartość importu 860,6 mln zł, artykuły zakazane i częściowo zakazane stanowiły wartość ponad 431,5 mln zł, czyli 50,2%. Należy dodać, że kwota ta nie wyczerpywała całej gamy ograniczeń importowych. Na przykład przywozu bawełny nie reglamentowano za pomocą zakazów przywozu, ale przy użyciu systemu ulg celnych. W tymże 1935 r. jego wartość wyniosła około 114,5 mln zł, czyli dalsze 13,2% wartości importu. Ponadto przy pomocy ulg celnych reglamentowano przywóz do Polski szeregu innych towarów, na przykład maszyn nieprodukowanych w kraju. Wartość tego importu szacowano na około 330–340 mln zł – 16,6%⁸⁵. Rok później podobne wyliczenia przedstawił rząd. W kwietniu 1936 r., minister przemysłu i handlu Roman Górecki, zwołał konferencję prasową na temat międzynarodowych obrotów towarowych. Informował wówczas, że na bariery reglamentacyjne państw–kontrahentów napotyka 60% polskiego eksportu. „Okolo 80% importu do Polski jest kontrolowane w drodze kontyngentowania w oparciu o zakazy przywozu, ulgi celne, zawarte w taryfie celnej, oraz o zaświadczenia rozrachunkowe”⁸⁶.

Tuż przed wybuchem drugiej wojny światowej, w lipcu 1939 r., publicysta „Przeglądu Gospodarczego” tak podsumował politykę reglamentacyjną Rzeczypospolitej: „[...] coraz więcej ludzi rozumie, że reglamentacja handlu zagranicznego zabrnęła w ślepią ulicę, gdzie już przestaje się rozróżniać, co jest środkiem, a co jest celem. Wielki już czas, by w polityce interwencjonistycznej ustalić pewne zasady, których nie mogą zastąpić frazesy, że »własną pracą wytworzy się wszystko«, bo jednak do tej własnej pracy potrzebny jest kapitał, którego nie mamy w dostatecznej ilości oraz obce rynki zbytu, które sami sobie zamykamy, jeśli nie chcemy u siebie tolerować przywozu z tych rynków”⁸⁷.

nr 19, s. 287–288; H. Taubenfeld, *Tranzakcje kompensacyjne*, tamże, 1937, nr 17–18, s. 250–253.

⁸⁵ T.Ł. [T. Łychowski], *Rozszerzenie reglamentacji towarowej*, „Polska Gospodarcza” 1936, z. 19, s. 521.

⁸⁶ *Rozwój obrotów handlowych Polski z zagranicą*, tamże, z. 18, s. 499.

⁸⁷ Dr L.O., *Książka o problemach handlu zagranicznego*, „Przegląd Gospodarczy” 1939, nr 13, s. 446.

Regulation of foreign trade in Poland in the thirties of the twentieth century

In the 30s of the twentieth century, as a result of the economic crisis, a system of restrictions on payment transactions with foreign countries was introduced in Poland. It was closely associated with the limitation of trading of goods through the use of bans for imports and exports. The activity of the bodies, responsible for regulation of trade of goods, has been correlated with the actions of the authorities of foreign currency exchange. Part of the decision was undertaken in close consultation of those institutions – usually conducting the transaction meant consent to the payment, and a foreign exchange license was tantamount to acceptance to conduct commodity trading. These general principles and objectives of the exchange controls were applied in Poland, together with the implementation in April 1936 a decree on the marketing of funds from abroad and trading of foreign and domestic means of payment. Restrictions on imports were a regular part of the commercial policy of the Second Republic. In addition, there was a system of compensation transactions, linked transactions and clearing. More than 80% of Polish imports were covered by the regulations of imports and by the other forms of limitation.